

ΟΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΑ ΜΜΕ

Οριοθέτηση ενός «κοινωνικού προβλήματος»¹

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ

1. Εισαγωγή – Το αντικείμενο της έρευνας

Αντικείμενο του άρθρου αυτού είναι τα πρώτα στοιχεία μιας μελέτης που έχει στόχο να αναλύσει το ιστορικο-κοινωνικό, πολιτισμικό και ιδεολογικό υπόβαθρο των λόγων γύρω απ' ό,τι θεωρείται ως ένα από τα σοβαρότερα σύγχρονα κοινωνικά «προβλήματα»: «τις αναπαραστάσεις της βίας και του εγκλήματος στα ΜΜΕ».

Σύμφωνα με τη βασική υπόθεση εργασίας της μελέτης, η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη, το κοινωνικό «πρόβλημα» «βία και έγκλημα στα ΜΜΕ» εμφανίζεται ως σύγκρουση και αντιπαράθεση δύο, φαινομενικά τουλάχιστον, διαφορετικών τύπων λόγου:

- το λόγο της βίας και της εγκληματικότητας στα προϊόντα των ΜΜΕ αλλά και τις κάθε είδους αναπαραστάσεις ενός πολιτισμού, και
- το λόγο περί των αναπαραστάσεων της βίας και της εγκληματικότητας των ΜΜΕ.

Στη μελέτη αυτή γίνεται προσπάθεια να τεκμηριωθεί η θέση ότι η συγκρότηση του «λόγου της βίας των ΜΜΕ» και η συγκρότηση του «λόγου περί της βίας των ΜΜΕ», πρέπει να αναλύονται ως συνάρτηση μιας ενιαίας διαδικασίας η οποία συνδέει άμεσα την ανάπτυξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας και της εμπορευματοποιημένης κουλτούρας με τις ευρύτερες κοινωνικο-πολιτικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές μεταβολές που συντελούνται με την ανάπτυξη των δυτικών καπιταλιστικών κοινωνιών. Πιο συγκεκριμένα, οι δύο τύποι λόγου συναρτώνται άμεσα με την «αναδιανομή» της εξουσίας και της νόμιμης βίας στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, την ειδική ιστορική τεχνική διακυβέρνησης των ατόμων μέσω της αυτοπειθαρχίας και της επιτήρησης² καθώς και τη βαθμιαία παραγωγή μιας νέας συλλογικής «ευαισθησίας», όπου το πρότυπο των κοινωνικών απαιτήσεων και απαγορεύσεων μεταβάλλεται διαμορφώνοντας, εκτός των άλλων, τη σχέση των ανθρώπων με το σώμα, τη βία και το θάνατο και μετατοπίζοντας το κατώφλι των αποδεκτών συμπεριφορών και των κοινωνικά καλλιεργημένων αισθημάτων αποστροφής, φόβου, αιδούς και απέχθειας³. Παράλληλα, εξίσου σημαντικό ρόλο παίζουν, η συγκρότηση της επιστήμης της εγκληματολογίας και του νομικού ορισμού του εγκλήματος, η ανάπτυξη των ανθρωπιστικών ιδεωδών, καθώς επίσης και η ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών (κοινωνιολογία, ψυχολογία) και της ψυχιατρικής. Τέλος, καθοριστική επίσης σημασία έχουν η συγκρότηση της έννοιας της παιδικής ηλικίας, οι παιδαγωγικές θεωρίες καθώς και οι σύγχρονες έννοιες του ελεύθερου χρόνου και της ψυχαγωγίας.

2. Μέθοδος

Από άποψη μεθοδολογική, προκειμένου να επαληθευτεί η υπόθεση της κοινής μήτρας και της ουσιαστικής ενότητας του λόγου της βίας και του λόγου περί βίας στα ΜΜΕ ακολουθείται μια διαδικασία που αποτελείται από τέσσερα κυρίως στάδια:

Η Χριστίνα Κωνσταντινίδου διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

Στο πρώτο στάδιο ανασύρεται στην επιφάνεια η ιστορικότητα των εννοιών – ιδεών της βίας, της επιθετικότητας, της εγκληματικότητας και της κοινωνικής αντίδρασης σ' αυτές, έννοιες πάνω στις οποίες συγκροτούνται τα ίδια τα κοινωνικά φαινόμενα/προβλήματα (το «ταμπού» της βίας, η αναπαράστασή της και η κοινωνική αντίδραση σ' αυτήν).

Στο δεύτερο στάδιο εξετάζονται κριτικά οι θεωρητικές υποθέσεις, η μεθοδολογία και τα πορίσματα των ερευνών που πραγματεύονται το ζήτημα της βίας στα ΜΜΕ (ο σύγχρονος επιστημονικός λόγος περί βίας των ΜΜΕ) και στο τρίτο στάδιο αναλύεται η δημόσια συζήτηση περί βίας και εγκληματικότητας στα ΜΜΕ, όπως καταγράφεται στο ίδιο το περιεχόμενο των ΜΜΕ. Στόχος εδώ είναι να αποσαφηνιστούν οι συχνά άρρητες και υπονοούμενες θεωρητικές υποθέσεις που συγκροτούν τη σύγχρονη προβληματική γύρω από το ζήτημα της αναπαράστασης της βίας και της εγκληματικότητας στα ΜΜΕ, ζήτημα το οποίο συνδέεται άμεσα με τον ευρύτερο πολιτικό λόγο γύρω από τη βία και την εγκληματικότητα στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες.

Στο τέταρτο και τελευταίο στάδιο, με βάση τα θεωρητικά και μεθοδολογικά συμπεράσματα που θα προκύψουν από την ιστορική επισκόπηση, την κριτική ανάλυση των πορισμάτων των κοινωνικών επιστημών και την ανάλυση της δημόσιας συζήτησης γύρω από το ζήτημα της βίας, *θα επιχειρήσω να προτείνω έναν νέο τρόπο προσέγγισης του φαινομένου των αναπαραστάσεων στα ΜΜΕ.*

3. Η κοινωνική έρευνα

Στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, η προσέγγιση του ζητήματος γίνεται είτε μέσω της ανάλυσης του περιεχομένου των κειμένων των ΜΜΕ είτε μέσω της ανάλυσης των επιπτώσεων των αναπαραστάσεων βίας και εγκληματικότητας. Διακρίνονται δύο μεγάλες θεωρητικές προσεγγίσεις: α) αυτές που συναρτώνται κατά κανόνα με τη φιλελεύθερη κοινωνική θεωρία και το πλουραλιστικό μοντέλο για τα ΜΜΕ, και, β) οι μελέτες οι οποίες υιοθετούν το πλαίσιο ενός κριτικού ριζοσπαστικού προβληματισμού ως προς το ρόλο των ΜΜΕ⁴.

Στα στενά πλαίσια αυτού του άρθρου θα περιοριστώ στην κριτική επισκόπηση της πρώτης κατηγορίας. Σ' αυτό το πλαίσιο, εφαρμόζονται κλασικές αναλύσεις περιεχομένου οι οποίες «καταμετρούν» τις πράξεις βίας ή το «έγκλημα», καταρτίζοντας πίνακες με ποσοστά βιαιότητας για κάθε είδος ή ζώνη προγράμματος, για κάθε κανάλι χωριστά ή για την τηλεόραση ως μέσο εν γένει. Παράλληλα, γίνεται προσπάθεια να τεκμηριωθεί εμπειρικά μια αιτιώδης σχέση μεταξύ της τηλεοπτικής, κυρίως, βίας και της επιθετικό-

τητας ή της αντικοινωνικής συμπεριφοράς των ατόμων, είτε ως αποτέλεσμα μιας άμεσης επίδρασης είτε μέσα από μια μακροπρόθεσμη κοινωνικοποιητική διαδικασία. Οι μελέτες αυτής της κατηγορίας εφαρμόζουν συνήθως το εργαστηριακό πείραμα, την έρευνα πεδίου ή τις μελέτες δημοσκοπήσεων με ερωτηματολόγιο. Αν και πρόκειται για επικοινωνιακά μοντέλα και έρευνες που, στα πλαίσια της κοινωνιολογικής θεωρίας και έρευνας, έχουν υποστεί κριτική και στον ευρωπαϊκό, τουλάχιστον, ακαδημαϊκό χώρο, δεν κυριαρχούν πλέον, δεν συνεπάγεται ότι έχουν χάσει την κοινωνική τους σημασία. Καταρχάς, αποτελούν τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία των ερευνών που τροφοδοτούν με στοιχεία ένα πλήθος μη κυβερνητικών οργανώσεων ή/και κρατικών φορέων και συντελούν στη διαμόρφωση των περισσότερων κρατικών πολιτικών. Επιπλέον, από την πρώτη πιλοτική ανάλυση του αθηναϊκού Τύπου της τελευταίας δεκαετίας, διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι η απήχηση που έχουν στη δημόσια συζήτηση για το ρόλο των ΜΜΕ είναι καταλυτική.

3.1. Κλασικές αναλύσεις περιεχομένου

Οι πρώτες συστηματικές ερευνητικές προσπάθειες ανάλυσης περιεχομένου χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1950 στις ΗΠΑ. Στο τέλος της δεκαετίας του '60 ο Gerbner και οι συνεργάτες του, ύστερα από εντολή της αμερικανικής κυβέρνησης, ξεκίνησαν μια σειρά από αναλύσεις περιεχομένου στα τρία εθνικά δίκτυα των ΗΠΑ. Οι έρευνες αυτές επαναλαμβάνονταν περιοδικά για περισσότερο από δύο δεκαετίες και θεωρούνται αντιπροσωπευτικές του είδους. Έκτοτε, ένα πλήθος αναλύσεων, ακολουθώντας τη μεθοδολογία των Gerbner et al. ή κάποια παρεμφερή, έχει επιχειρήσει να καταγράψει τη βία της τηλεόρασης. Το μοντέλο Gerbner έχει εφαρμοστεί και στην Ελλάδα από το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφηρμοσμένης Επικοινωνίας (ΕΠΙΕΕ) του Τμήματος ΜΜΕ του ΕΚΠΑ⁵.

Καθοριστικής σημασίας για την αξιολόγηση των σχετικών ερευνών είναι οι τρεις βασικές μεθοδολογικές επιλογές τους:

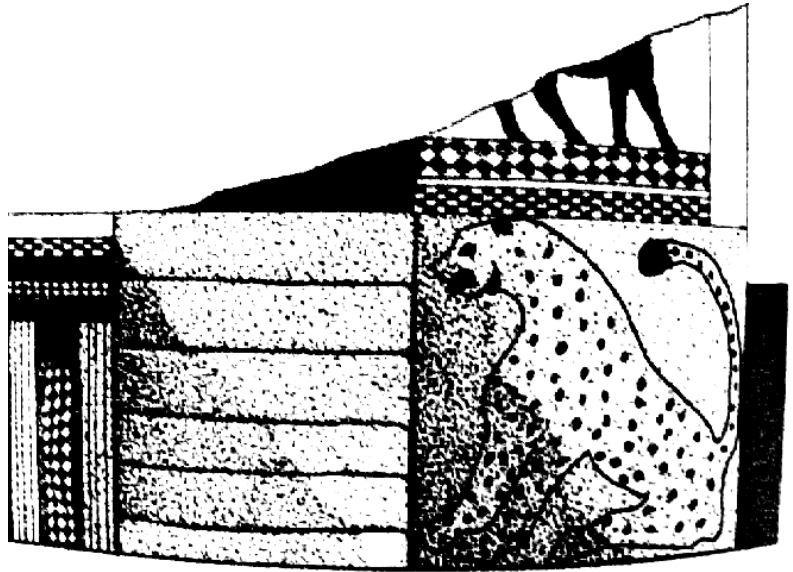
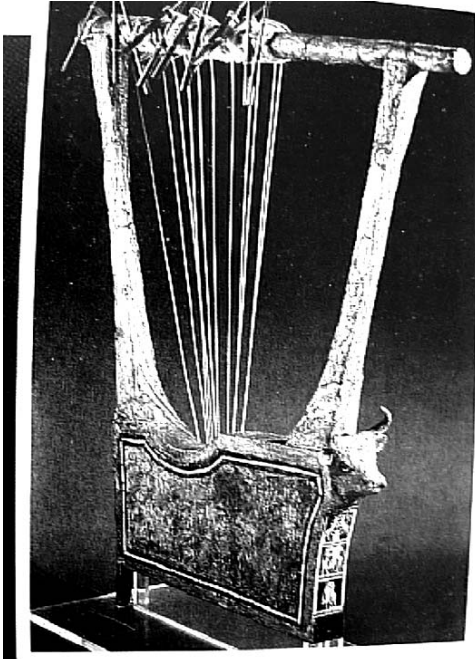
- α) *ως προς τον ορισμό της βίας*: η ταύτιση της έννοιας της βίας με τη *φυσική ατομική βία* και η συνάρτησή της με την έννοια του εγκλήματος
- β) *ως προς τον τρόπο καταγραφής*: η αυτονόμηση κάθε πράξης ή σκηνής βίας από τα συμφραζόμενά της
- γ) *ως προς τον τρόπο ανάλυσης των δεδομένων*: η εξομείωση όλων των ειδών, εκπομπών, προγραμμάτων, καναλιών κλπ κάτω από τη γενική θεματική κατηγορία «πράξεις βίας».

Πιο ειδικά, κατά κανόνα, η βία προσλαμβάνει τρεις μετρήσιμες μορφές: α) σοβαρές απειλές κατά της σωματικής ακεραιότητας ατόμου ή ομάδας ατόμων ή

ζωντανού όντος, β) πράξεις φυσικής βίας ατόμου ή ομάδας ατόμων ή ζωντανών όντων και γ) τις επιβλαβείς συνέπειες ορατής ή μη ορατής βίας (πχ το πτώμα ενός δολοφονημένου, ένας τραυματισμένος, ακρωτηριασμένος άνθρωπος ή ζώο)⁶.

Η υιοθέτηση ενός τόσο γενικού ορισμού που στην πραγματικότητα προέρχεται από το ευρετήριο της τρέχουσας κοινής λογικής, έχει ως συνέπεια το ζήτη-

εξουσίας και βίας, η έννοια της πολιτικής ή επαναστατικής βίας και η συνάφειά της με την κρατική βία, το ζήτημα της νομιμότητας ή όχι των μέσων και των σκοπών, δηλαδή το ζήτημα της σχέσης της βίας με το δίκαιο, τη δικαιοσύνη και την ηθική⁸, το πρόβλημα της δομικής και συμβολικής βίας, το σεξισμό, το ρατσισμό, την κοινωνική ανισότητα και φτώχεια κλπ. Παρ' όλο που οι Gerbner et al. έχουν κάνει μια προσπάθεια

μα της βίας να χάνει το ιστορικό, πολιτιστικό, πολιτικό και ανθρωπολογικό του βάθος. Όπως τονίζει ο Κονδύλης⁷, η βία είναι φαινόμενο ως εκ της ουσίας του ιστορικό και μεταβαλλόμενο. Συνεπώς η ανάλυσή του πρέπει να συσχετιστεί άμεσα με την ιστορικότητά του η οποία διασταυρώνεται αναπόδραστα με την ιστορικότητα ολόκληρου του κοινωνικού σχηματισμού. Δυστυχώς, η αντίληψη της βίας ως αναπόσπαστη της απειλής ή της προσβολής της σωματικής ακεραιότητας ατόμου ή οποιουδήποτε ζωντανού όντος χωρίς να συσχετίζεται με τις κοινωνικές συνθήκες και τα πολιτικά συμφραζόμενά της ενέργειας, εν ολίγοις η επίκληση στο αυτονόητο και αμετάκλητο φυσικό γεγονός της ανθρώπινης βίας, οδηγεί αναπόφευκτα σε επιχειρήματα και ερμηνείες του φαινομένου εκτός κοινωνικού πλαισίου. Εξάλλου, ο τρόπος καταγραφής και κατηγοριοποίησης του υλικού συνεπάγεται την ταύτιση της σύγχρονης και αρχαίας κοινωνίας ή των κοινωνιών κυριαρχίας, πειθαρχίας και ελέγχου, οδηγεί στην εξίσωση πολέμου, πολιτικών εξεγέρσεων, φυλετικών και εθνικών μαζικών διωγμών, κρατικής καταστολής, σφαγών αμάχων, βίαιων αθλητικών διοργανώσεων, πράξεων ατομικής βίας κλπ. Συνεπώς, δεν είναι δυνατή η συνάρτηση της έννοιας της βίας με άλλα μείζονα ζητήματα όπως είναι οι σχέσεις

προς αυτήν την κατεύθυνση τονίζοντας ότι «η τηλεοπτική βία είναι ένα σύνθετο κοινωνικό σενάριο εξουσίας και θυματοποίησης», κατά κανόνα τα ζητήματα αυτά χάνονται και, κατά έναν «λογικό» και πολύ προβλέψιμο τρόπο, η βία ταυτίζεται με τη φυσική ατομική βία, το έγκλημα και την παραβατική συμπεριφορά και συναρτάται με το πρόβλημα των αρνητικών επιπτώσεων τους στους τηλεθεατές.

Για παράδειγμα, η σύνδεση της έννοιας της βίας με την εγκληματική συμπεριφορά, παρόλο που εμφανίζεται ως προφανής και λογική, ιστορικά συγκροτεί ένα πολιτισμικό φαινόμενο ασαφές και σύνθετο. Οι έννοιες της βίας και του εγκλήματος μεταβάλλονται συνεχώς καθώς οι διαδοχικοί ορισμοί έχουν έναν εξαιρετικά προβληματικό δεσμό με την κοινωνική ιστορία των δυτικών κοινωνιών. Συνεπώς, όταν «καταμετρώνται» οι διάφορες μορφές τηλεοπτικής βίας παραγνωρίζεται το πρότερο ουσιώδες ερώτημα: αυτό που αφορά τις απαρχές αυτής ακριβώς της αυτονόητης αναγωγής του ζητήματος της βίας στο ζήτημα της «ατομικής φυσικής βίας» και της εξίσου αυτονόητης συνάρτησής της με το ποινικό δίκαιο⁹. Ταυτόχρονα, παραγνωρίζεται ότι το ζήτημα της απεικόνισης της βίας και του εγκλήματος έχει συγκροτηθεί σχετικά πρόσφατα ως μείζον κοινωνικό πρόβλημα. Συνε-

πώς, πιστεύω ότι αυτό που χαρακτηρίζει αυτού του τύπου τις αναλύσεις περιεχομένου των ΜΜΕ, τουλάχιστον τις κυριάρχες εκδοχές τους, είναι μια αντικειμενίζουσα αφέλεια με την έννοια ότι χρησιμοποιούν τις σύγχρονες έννοιες και ηθικές αντιλήψεις της κοινής λογικής για τη βία και το έγκλημα ως μεθοδολογικά εργαλεία και μονάδες μέτρησης χωρίς να υποβάλλουν σε διερεύνηση το νόημά τους, χωρίς να αναλύουν την ιστορικότητά τους, και την πολιτική, πολιτισμική και ιδεολογική τους σημασία. Μέσα από μια τέτοια προσέγγιση, εγκαθίσταται στο χώρο της κοινωνικής έρευνας το κυρίαρχο σύστημα των κοινωνικο-ηθικών στάσεων απέναντι στη φυσική βία, καθώς επίσης και το σύστημα της κοινωνικής συναίνεσης ως προς τα όρια ανοχής, απέχθειας και αποστροφής των σύγχρονων κοινωνιών:

«θα πρέπει να πούμε ότι δεν ήμασταν ιδιαίτερα αυστηροί στην καταγραφή μας, με την έννοια ότι δεν επιδιώκαμε να καταγράψουμε οτιδήποτε ως βίαιη πράξη ή σκηνή, παρά μόνο όταν μας προκαλούσε, χωρίς όμως να παραβλέπουμε τυχόν εκδηλώσεις βίαιου περιεχομένου...»¹⁰ [η υπογράμμιση δική μου]

Συνεπώς, παρακάμπτεται το πολύ απλό «τι και γιατί αποστρέφεται η σύγχρονη δυτική κοινωνία», και παραμερίζεται η διαδικασία συγκρότησης του μη βίαιου κοινωνικού προτύπου συμπεριφοράς το οποίο συναρτάται άμεσα με τις σχέσεις εξουσίας αλλά και τα όρια του μη αναπαραστάσιμου, δηλαδή το ταμπού του θανάτου και του ανθρώπινου σώματος που πάσχει, αιμορραγεί, ακρωτηριάζεται κλπ:

«στα δελτία ειδήσεων οι βίαιες σκηνές του πολέμου [βομβαρδισμός της Γιουγκοσλαβίας] ήταν αναμενόμενες. Ωστόσο κρίναμε απαραίτητο ότι θα έπρεπε να καταγραφούν ως σκηνές βίας κυρίως εκείνες οι εικόνες που υπερβαίνουν τα όρια της ενημέρωσης και ολισθαίνουν σε μορφές οφθαλμολαγνείας. Λόγου χάρη, επειδή οι σκηνές πτωμάτων μετά από κάποιο βομβαρδισμό επαναλαμβάνονταν τρεις φορές στο ίδιο δελτίο, συχνά χωρίς να θολώνει η εικόνα, αλλά, αντίθετα, εστιαζόταν σε ακρωτηριασμένα και καμένα σώματα, εμείς τις θεωρήσαμε βίαιες» (Παπαθανασόπουλος, ό.π., σελ. 47) [οι υπογραμμίσεις δικές μου]

Η συγκρότηση ενός τέτοιου εννοιολογικού εργαλείου, το οποίο παρακάμπει με επιτηδειότητα την ιστορική διάσταση και τα κοινωνικά συμφραζόμενα κάθε ανθρώπινης ενέργειας, έχει ως λογικό αποτέλεσμα τις αντίστοιχες διαδικασίες αναζήτησης και τις αντίστοιχες τεχνικές καταγραφής. Στην ανάλυση περιεχομένου οι πράξεις βίας καταμετρώνται χωρίς να γίνεται προσπάθεια να κρατηθούν συνδεδεμένες με

τη συγκεκριμένη εκπομπή (ταινία, ειδήσεις, διαφημίσεις, κινούμενα σχέδια κλπ) και το συγκείμενό τους. Αντίθετα, οργανώνονται μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίσουν μια ενιαία θεματική κατηγορία (πχ δολοφονίες, συμπλοκές, ληστείες κλπ). Για παράδειγμα, η ερευνητική ομάδα του *Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Επικοινωνίας του Τμήματος ΕΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών*, μέσω της εξομοίωσης όλων των ειδών και προγραμμάτων κάτω από την «ομπρέλα» των γενικευτικών κατηγοριών «μορφές φυσικής βίας», κατέγραψε:

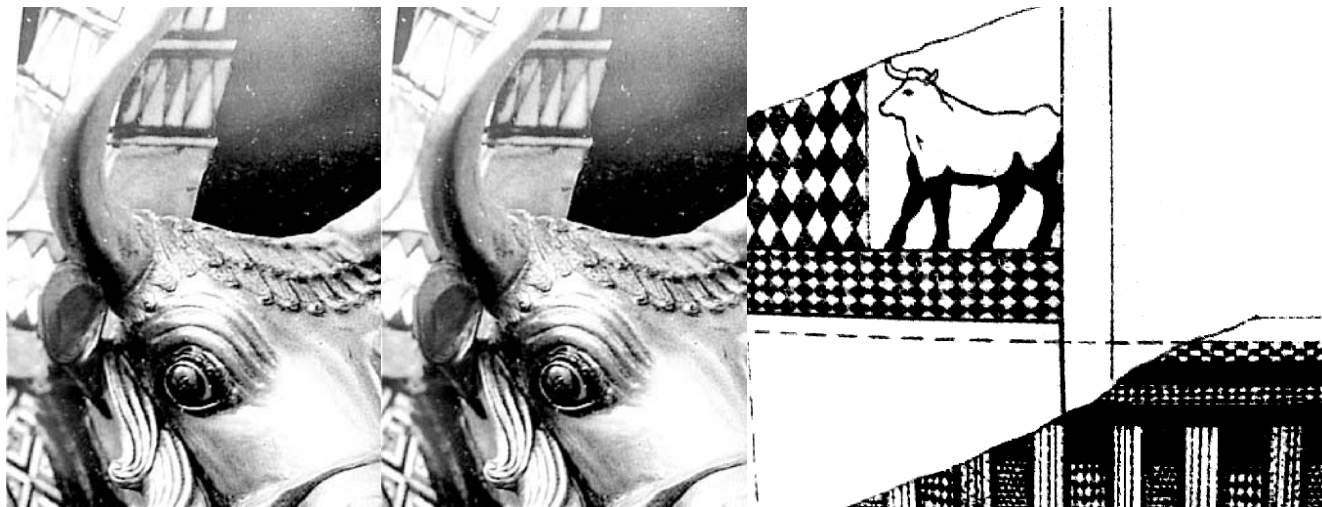
«την πρώτη χρονική περίοδο, 553 σκηνές βίας στα πέντε κανάλια στη χρονική ζώνη 20:00-24:00... δηλαδή 3 σκηνές βίας ανά λεπτό της ώρας... [ενώ] τη δεύτερη χρονική περίοδο, 643 σκηνές βίας που συνιστά 4 σκηνές βίας ανά λεπτό της ώρας... [στη δεύτερη χρονική περίοδο, πιο συγκεκριμένα καταγράφηκαν], 227 συμπλοκές, 194 δολοφονίες, 138 σωματικές βλάβες, 1 βιασμός, 240 εμπρησμοί, 8 ληστείες, 550 σκηνές στις οποίες η βία προερχόταν από τους πρωταγωνιστές, 119 από δευτερεύοντες χαρακτήρες και 110 από απρόβλεπτους φορείς». [Όσον αφορά στο είδος των βίαιων απεικονίσεων, καταγράφηκαν] «515 σκηνές με έκδηλη απεικόνιση, 489 σκηνές στις οποίες οι βία απεικονίζεται με ένα στερεότυπο τρόπο, 55 με σαδιστικό τρόπο, 110 περιπτώσεις στις οποίες δεν αιτιολογούνταν η χρήση βίας, 28 περιπτώσεις όπου η βία παρουσιαζόταν ως ο μόνος τρόπος επίλυσης των διαφορών, 60 σκηνές στις οποίες υποβαθμιζόταν η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, 247 σκηνές όπου δεν εμφανίζονταν οι συνέπειες από τη χρήση βίας και 340 περιπτώσεις όπου η χρήση βίας δεν τιμωρείται» (Παπαθανασόπουλος, ό.π., σελ. 12-15).

Το εξαναγκαστικό σχήμα της αποσυναρμολόγησης όλων των ειδών και εκπομπών σε διαδοχικές και ισοδύναμες πράξεις βίας συνεπάγεται την ταύτιση του μυθοπλαστικού και του ειδησεογραφικού περιεχομένου, τη σύγχυση δηλαδή μεταξύ φανταστικής και πραγματικής βίας και την αδυναμία διάκρισης των ειδών, εκπομπών, ζωνών. Επίσης κατά τη συγκρότηση των κατηγοριών της τηλεοπτικής βίας «χάνεται» η διαφορά μεταξύ σοβαρότητας και αστειότητας, χάνεται το ύφος και η γραμματική του μέσου, κονιορτοποιείται η «ιστορία», η πλοκή, οι αφηγηματικές τεχνικές κάθε «εκπομπής», χάνονται τα συμφραζόμενα κάθε πράξης κλπ. Κοντολογίς, η «οριζόντια» διερεύνηση του ζητήματος της βίας απαλείφει τη σημασία που έχουν στην παραγωγή του νοήματος ενός τηλεοπτικού κειμένου αλλά και κάθε επιμέρους σκηνής ή στοιχείου μιας εκπομπής, οι θεματογραφικές επιλογές και ταξινομήσεις καθώς και όλοι οι ειδησεογραφικοί, τηλεοπτικοί, μουσικοί, κινηματογραφικοί κλπ κώδικες

(οπτικοποίηση, γωνία λήψης, σκηνικά, πλάνα και ταχύτητα εναλλαγής τους, σκηνοθεσία, μοντάζ, φωτισμός, αφηγηματικές τεχνικές και αφηγηματική δομή, ιδίωμα του είδους ή της εκπομπής κλπ).

Αυτή η κατηγοριοποιός λογική, αποσιωπά το γεγονός ότι τα διαφορετικά είδη και μορφές εκπομπών συνεισφέρονται διαφορετικές προθέσεις και διαφορετικές συνθήκες πρόσληψης και χρήσης. Υπάρχουν είδη και

ταξη και οργάνωση των στοιχείων που την απαρτίζουν, αλλά και από τη θέση που κατέχει στο είδος που εκπροσωπεί και στη ροή του προγράμματος και τη διακειμενικότητα όλων των τηλεοπτικών ειδών και εκπομπών κλπ, δηλαδή, γενικά, από ένα πλήθος εξωκειμενικών παραγόντων (το πλαίσιο εμφάνισης του κειμένου) που είναι εξίσου σημαντικοί με τη δομή οποιουδήποτε κειμένου.

εκπομπές που προτείνουν διαφορετικές θέσεις υποκειμένου στους θεατές/τηλεθεατές, δίνουν απαντήσεις σε διαφορετικού τύπου και επιπέδου ερωτήματα και ικανοποιούν άλλες ανάγκες. Αν αγνοήσουμε ένα τέτοιο γεγονός, όσο αληθοφανής κι αν είναι ο πίνακας του τηλεοπτικού κόσμου που μας προσφέρεται μέσα από την στατιστική επισυσσώρευση φαινομενικά ομοειδών δεδομένων, όλα τα τηλεοπτικά κείμενα εξαντλούνται στη λειτουργία μιας περισσότερο ή λιγότερο «πιστής» σχέσης με την αντιληπτική πραγματικότητα και η (περισσότερο ή λιγότερο ρεαλιστική) εικόνα φαίνεται να κατέχει μια «ανεξέλεγκτη» δύναμη η οποία δεν διαμεσολαβείται από το λόγο που την εμπεριέχει¹¹.

Τέλος, το πρόγραμμα της τηλεόρασης ως σύστημα επικοινωνίας προϋποθέτει μια ορισμένη συστηματική οργάνωση και δεν αποτελεί ένα άθροισμα μυθοπλαστικών, ενημερωτικών εκπομπών, διαφημίσεων κλπ σε μια τυχαία διάταξη και αλληλουχία. Η ροή ενός προγράμματος αποτελεί ένα οργανωμένο σύμπαν που βασίζεται σε ένα πλέγμα σχέσεων διάφορων επιπέδων και προσδιορίζεται από μια σειρά συμβάσεις. Απ' αυτήν την άποψη, ένα οποιοδήποτε τηλεοπτικό «κείμενο» είναι μια δομημένη πραγματικότητα η οποία παίρνει το νόημά της, όχι μόνον από τη διά-

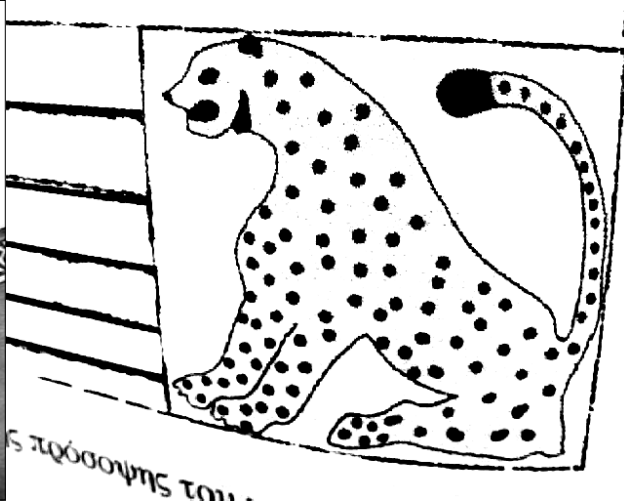
Η προσέγγιση επομένως του τηλεοπτικού κειμένου μέσω στατιστικής απαρίθμησης των πράξεων βίας δεν μπορεί να αγγίξει την ουσία του ζητήματος της αναπαράστασης της βίας. Αυτό συνεπάγεται ότι η ανάλυση περιεχομένου, εφόσον δεν συνδυάζεται με μια λεπτομερή ανάλυση όλων αυτών των στοιχείων που συγκροτούν το νόημα κάθε πράξης, εκπομπής, είδους, προγράμματος ή του μέσου συνολικά, είναι ατελής ως προς τον τελικό της στόχο, τη διερεύνηση δηλαδή του νοήματος της τηλεοπτικής βίας.

3.2. Αναλύσεις των επιδράσεων

Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 ένας τεράστιος αριθμός κοινωνικών επιστημόνων επιχειρεί να ανακαλύψει και να εδραιώσει μια αιτιώδη συσχέτιση μεταξύ του βίαιου περιεχομένου της τηλεόρασης και της αύξησης του επιπέδου επιθετικότητας, την αντικοινωνική συμπεριφορά και την εγκληματικότητα των τηλεθεατών και κυρίως των παιδιών και των νέων. Μεγαλύτερη επιρροή έχουν ασκήσει η θεωρία της κοινωνικής γνωστικής εκμάθησης μέσω της παρατήρησης ή/και της μίμησης της ομάδας Bandura και η θεωρία της πολιτιστικής επίδρασης (cultivation theory) του Gerbner. Πολύ συνοπτικά¹², στην πρώτη προσέγγιση,

σύμφωνα με το συμπεριφορικό μοντέλο, η ατομική έκθεση σ' ένα ερέθισμα (τηλεοπτική βία) έχει σαν αποτέλεσμα τη μίμηση ή τη μάθηση σαφώς επιθετικών ή μη κοινωνικά αποδεκτών πράξεων και συμπεριφορών. Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι η τηλεθέαση αποτελεί μαθησιακή διαδικασία κατά την οποία τα παιδιά, στα πλαίσια της κοινωνικοποίησής τους, παρακολουθώντας βίαιες σκηνές στην τηλεόραση έχουν πολλές

συμπεριφορά, αλλά να αποκτήσουν μια διαστρεβλωμένη εικόνα για την πραγματικότητα και να διαμορφώσουν λανθασμένη γνώμη για τις πραγματικές διαστάσεις της βίας στην καθημερινή ζωή των πόλεων («το σύνδρομο του βίαιου κόσμου»). Αυτό το φαινόμενο, μπορεί να οδηγήσει στη δημιουργία κλίματος ανασφάλειας και στην ενίσχυση του φόβου θυματοποίησης ολόκληρων κοινωνικών κατηγοριών, ενώ μέσα

πιθανότητες να επηρεαστούν από αυτές και να εντάξουν την επιθετικότητα στις ενδεχόμενες αντιδράσεις τους¹³.

Η θεωρία της πολιτισμικής επίδρασης ή θεωρία της καλλιέργειας της κοινής γνώμης ή των κοινωνικών προτύπων είναι η προσέγγιση που έχει αναπτύξει ο G. Gerbner από τα μέσα της δεκαετίας του 1960¹⁴. Ο Gerbner αποστασιοποιείται από την ανάλυση των επιδράσεων στη συμπεριφορά των ατόμων, προτάσσοντας ως σημαντικότερη τη μελέτη του τρόπου με τον οποίον η τηλεθέαση καλλιεργεί τις στάσεις, το σύστημα αξιών και τις αντιλήψεις των τηλεθεατών. Σύμφωνα με το μελετητή, η τηλεόραση κυριαρχεί στο συμβολικό περιβάλλον του δυτικού ανθρώπου καλλιεργώντας, διαχέοντας και ενισχύοντας στάσεις και αξίες που είναι ήδη παρούσες στην κουλτούρα. Από αυτήν την άποψη παίζει ένα συντηρητικό ρόλο υπέρ της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων και εξυπηρετεί στη διατήρηση, σταθεροποίηση και ενίσχυση, παρά στη διάσπαση ή την απονομιμοποίηση, των συμβατικών στάσεων και συμπεριφορών. Ειδικά ως προς το εξαιρετικά βίαιο πρόγραμμα της τηλεόρασης και τη σύνδεση της βίας με την εγκληματικότητα, ο Gerbner πιστεύει ότι οι τηλεθεατές, και μάλιστα οι φανατικοί τηλεθεατές, δεν κινδυνεύουν να εκδηλώσουν βίαιη

από αυτό το σύστημα φόβου και ανασφάλειας είναι πιθανή η αύξηση της απαίτησης για ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών και αυστηροποίηση του τιμωρητικού συστήματος.

Παρά τον όγκο δεδομένων και πορισμάτων, το πεδίο χαρακτηρίζεται από μια συνεχή διαμάχη μεταξύ των διάφορων προσεγγίσεων καθώς επίσης και από την έλλειψη αξιοπιστίας των μεθόδων και των αντίστοιχων εφαρμογών τους με συνέπεια την αδυναμία πειστικής επαλήθευσης των θεωρητικών υποθέσεων των διάφορων προσεγγίσεων. Το κύριο πρόβλημα αυτού του τύπου μελετών δεν είναι τόσο η δυσκολία τεκμηρίωσης της ύπαρξης μιας προσωρινής σχέσης μεταξύ ενός ερεθίσματος (αιτία: εικόνα τηλεοπτικής βίας) και μιας οποιασδήποτε αντίδρασης (αποτέλεσμα: μεταβολή στη συμπεριφορά) σε συνθήκες εργαστηρίου. Το πρόβλημα προκύπτει όταν αγνοείται η προσωρινότητα και η ρευστότητα των αποτελεσμάτων των εργαστηριακών πειραμάτων και επιχειρείται γενίκευση των πορισμάτων τους στην κοινωνική πραγματικότητα. Εξάλλου, ενώ απ' τη μια, το εργαστηριακό πείραμα κατά κανόνα δεν ενδείκνυται για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων, από την άλλη, καμία από τις άλλες δύο μεθόδους (έρευνα πεδίου και δημοσκοπήσεις) δεν ικανοποιεί τις προϋποθέσεις

που είναι απαραίτητες για την απόδοση αιτιότητας, εξαιτίας της σύγχυσης που δημιουργεί ένας μεγάλος αριθμός αιτιακών παραγόντων με συνέπεια μη ελεγχόμενες διακυμάνσεις¹⁵.

Έτσι, πολύ συχνά παρεμφερείς μέθοδοι, άλλοτε θεμελιώνουν την ύπαρξη αιτιώδους συσχέτισης μεταξύ της τηλεοπτικής βίας και της επιθετικής συμπεριφοράς, άλλοτε τονίζουν ότι δεν είναι δυνατή η επαλήθευση αυτής της συσχέτισης και άλλοτε καταλήγουν σε εντελώς αντίθετα αποτελέσματα¹⁶, γεγονός που συχνά συνεπάγεται την εγκατάλειψη της θεωρίας της αρνητικής επίδρασης και την υιοθέτηση της προσέγγισης της ουδετερότητας¹⁷ ή της προσέγγισης της κάθαρσης - αναστολής¹⁸. Παρ' όλο, λοιπόν, που αρκετές «μετα-αναλύσεις»¹⁹, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μια «αδύναμη αλλά κοινωνικά σημαντική συμβολή της τηλεοπτικής βίας στη επιθετική συμπεριφορά των νέων», στη βιβλιογραφία βρίσκουμε επίσης πολύ συχνά επισκοπήσεις με αντίθετες απόψεις²⁰ αλλά και κριτικές των μεθόδων και των εμπειρικών εφαρμογών²¹ που επιτείνουν την «αναξιοπιστία» των σχετικών αναλύσεων.

Αντίθετα, λοιπόν απ' ό,τι υποστηρίζεται από τις διάφορες κριτικές σε αυτού του τύπου τις αναλύσεις, δεν πιστεύω ότι το ζήτημα είναι να βρεθούν τα αλάνθαστα μεθοδολογικά εργαλεία που θα επιτρέψουν την ασφαλή τεκμηρίωση της θετικής, αρνητικής ή ουδέτερης συσχέτισης της τηλεοπτικής βίας με την πραγματική βία, την αντικοινωνική συμπεριφορά και την επιθετικότητα. Όσο και αν επιχειρείται, μέσω όλο και πιο εκλεπτυσμένων στατιστικών μεθόδων, δημοσκοπήσεων, εργαστηριακών πειραμάτων ή ερευνών πεδίου, να επαληθευτεί εμπειρικά το πρόσημο αυτής της σχέσης, θα παραμένει μεθοδολογικά ανέφικτος ο αποκλεισμός μιας ανεξάντλητης σειράς άλλων αιτιακών παραγόντων²², αλλά, ακόμα περισσότερο, θεωρητικά α-νόητη η προσπάθεια της απομόνωσης και ποσοτικοποίησης των επιδράσεων της τηλεόρασης από ένα πλήθος άλλων κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων (κοινωνικές δομές, σχέσεις εξουσίας, φτώχεια, ανεργία, αστικοποίηση, εγκληματικότητα, νεανικές υποκοουλτούρες κλπ)²³. Ακόμα και όταν αναγνωρίζεται η αλληλεπίδραση και άλλων παραγόντων²⁴, το επιστημολογικό πρόβλημα αυτών των υποθέσεων δεν λύνεται²⁵.

Πιστεύω λοιπόν, ότι έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον η αποσαφήνιση του συστήματος γνώσεων, αντιλήψεων και κοινωνικών αξιών που στηρίζει τη θεωρητική τους προβληματική, γιατί μας επιτρέπει να αντλήσουμε πολύτιμες πληροφορίες για τον κοινωνικό ρόλο του σύγχρονου λόγου περί της βίας των ΜΜΕ. Στη συνέχεια θα υποστηρίξω ότι, μέσα από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την κοινωνία και τις κοινωνικές σχέσεις αλλά επίσης μέσα από τον τρόπο με τον οποίο συνδέεται η γνώση που παράγουν με τις κοινω-

νικές πρακτικές και τους κοινωνικούς θεσμούς, εκφράζεται ένα ευρύτερο πρόταγμα συγκρότησης των πειθαρχημένων υποκειμένων, καθοριστικό στοιχείο του οποίου είναι το μη βίαιο πρότυπο συμπεριφοράς. Από το σύνολο των παραδοχών των ερευνών αυτών θα αναφερθώ συνοπτικά σ' αυτές που, κατά την άποψή μου, αποτελούν κομβικά σημεία της θεωρητικής αυτής προβληματικής.

Όπως προσπάθησα να καταδείξω, ένα από τα βασικά προβλήματα των κλασικών αναλύσεων περιεχομένου, είναι η υιοθέτηση της έννοιας της βίας και του εγκλήματος από το ευρητήριο της κοινής λογικής και της θετικιστικής εγκληματολογίας. Η έννοια της βίας, ως το αρνητικό του σύγχρονου «πολιτισμού», ταυτίζεται με τη φυσική ατομική βία, το έγκλημα ή την παραβατικότητα και παραμένει αμετάλλακτη, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ιστορικές τροποποιήσεις της και τα κοινωνικά ή πολιτικά της συμφραζόμενα. Το πρόβλημα αυτό μεταφέρεται αυτούσιο στις αναλύσεις των επιδράσεων αλλά με πολλαπλάσιες συνέπειες γιατί συνδέεται άρρηκτα με ένα σύνολο νέων προβλημάτων που αφορούν τη διαδικασία πρόσληψης των μηνυμάτων των ΜΜΕ από τους τηλεθεατές.

Όπως τονίζει ο Jensen²⁶ το μεγαλύτερο ποσοστό των εμπειρικών διερευνήσεων για την επικοινωνία εξακολουθεί να στηρίζεται στη γνωστή φόρμουλα του Lasswell «Ποιος/Λέει τι/ Σε ποιο κανάλι/Σε ποιον/Με τι αποτέλεσμα;», όπου τα άτομα παίζουν κατά κύριο λόγο το ρόλο του παραλήπτη και το μήνυμα θεωρείται μια ενότητα σταθερού νοήματος, ενώνοντας δύο ανθρώπους με αναφορά σε μία ήδη γνωστή κοινή πραγματικότητα²⁷. Σ' αυτό το πλαίσιο, η κοινωνία γίνεται αντιληπτή ως λειτουργική ενότητα και η κουλτούρα της ως συναινετική συνύπαρξη νοημάτων, αξιών, προτύπων και κανόνων. Έτσι, το νόημα μιας πράξης ή μιας εικόνας βίας θεωρείται ότι είναι σταθερό και δεδομένο και αναζητούνται οι αντιδράσεις που θα προκαλέσει η παρακολούθησή τους στη συμπεριφορά, σε σχέση με το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική προέλευση, τη διανοητική και συναισθηματική ωριμότητα κλπ. Συνεπώς, η πιθανότητα παραγωγής εναλλακτικών νοημάτων αποκλείεται από τον τρόπο διενέργειας της έρευνας²⁸. Εντούτοις, είναι πλέον κοινός τόπος στην κοινωνιολογία της μαζικής επικοινωνίας ότι παρόλο που τα ΜΜΕ έχουν την τάση ή επιχειρούν να δημιουργήσουν συγκεκριμένες σημασίες, το νόημα προκύπτει από τη συνάρθρωση των ερμηνευτικών ρεπερτορίων των χρηστών των ΜΜΕ με τα ρεπερτόρια των μέσων²⁹. Συνεπώς, όπως υποστηρίζει ο Thompson³⁰, παρ' όλο που υπάρχουν κάποια όρια σ' αυτήν τη διαδικασία, το νόημα ενός μηνύματος που μεταφέρουν τα ΜΜΕ, όπως και όλες οι συμβολικές μορφές, δεν είναι στατικό, οριστικά παγιωμένο και ορατό σε όλους, αλλά θα πρέπει να αντιμετωπίζεται περισσότερο ως ένα σύνθετο, μεταβαλλόμενο φαινόμενο που ανανεώ-

νεται συνεχώς και, σε κάποιο βαθμό, μετασχηματίζεται από την ίδια τη διαδικασία της ερμηνείας και επανερμηνείας.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο προκύπτει από το γεγονός ότι οι έρευνες των επιδράσεων δανείζονται το εννοιολογικό πλαίσιο ανάλυσής τους από τις θεωρητικές παραδοχές του δομολεειτουργισμού για τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης, όπου η κουλτούρα, η κοινωνική δομή και η προσωπικότητα συνδέονται μεταξύ τους με τρόπο λογικό και συνεπή. Κυριαρχεί, κατά κανόνα, το παρσονικό μοντέλο σύμφωνα με το οποίο η πλειοψηφία των ατόμων, μέσω της διαδικασίας της κοινωνικοποίησης έχει αποδεχτεί τις αξίες και τα πρότυπα της κοινωνίας ως έγκυρα, είτε ενεργητικά είτε παθητικά (με την έννοια του φόβου της αποδοκιμασίας ή των κυρώσεων), και οι περιπτώσεις μη συμμόρφωσης στους κοινωνικούς κανόνες ή απειθαρχίας είναι αποτέλεσμα αποτυχημένης κοινωνικοποίησης. Σ' αυτό το πλαίσιο, ενώ το σχολείο και η οικογένεια, ως πρωτογενείς φορείς κοινωνικοποίησης, συντελούν κυρίως στην αγωγή, δηλαδή στη θετική κοινωνικοποίηση των παιδιών, τα ηλεκτρονικά μέσα, μέσω της κατάργησης του ελέγχου των προϊόντων τους και της ρύθμισης της καθημερινής χρήσης από τους γονείς ή τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς, καταργούν τη διάκριση μεταξύ ενηλίκων και παιδιών και, εκθέτοντας τα παιδιά σε εικόνες βίας (ή σεξ), θέτουν σε κίνδυνο τη θετική κοινωνικοποιητική διαδικασία και υπονομεύουν το ρόλο των γονέων και του σχολείου. Για τον Postman³¹, ο οποίος έχει εκφράσει με σαφήνεια αυτήν την ανησυχία, η τηλεόραση, ως κατεξοχήν εξισωτικό μέσο επικοινωνίας, εξαλείφει την αποκλειστικότητα στη γνώση του κόσμου, («δημοσιοποιεί ό,τι προηγουμένως ήταν μυστικό»), και συνεπώς, τείνει να καταργήσει μια από τις κυριότερες διαφορές μεταξύ παιδικής ηλικίας και ενηλικότητας. Το γεγονός αυτό, εκτός τού ότι θέτει σε αμφισβήτηση την κυριαρχία του διαπλαστικού και παιδαγωγικού ρόλου του γονιού [και του σχολείου], καταστρέφει τη βάση της ιεράρχησης των πληροφοριών που αρμόζουν στην παιδική ηλικία και την «αυστηρή και επίμονη έκφραση μιας επιβεβλημένης από τους ενηλίκους λογοκρισίας», που στόχο έχει «τον έλεγχο των ενορμήσεων, ιδιαίτερα της επιθετικότητας και της επιθυμίας για άμεση ικανοποίηση» (ό.π., σελ. 143). Για τον Postman, συνεπώς, ο οποίος προφανώς δανείζεται στοιχεία από τη θεωρία του Elias για τη διαδικασία του πολιτισμού, η αδυναμία να κρατηθεί «μυστικό» και να περιβληθεί από δέος ένα σύνολο πράξεων, σκέψεων και λέξεων, που αφορούν την ενόρμηση της βίας και της σεξουαλικότητας, και που μέχρι τώρα ήταν κρυμμένες από την κοινή θέα, μυστηριώδεις, και κυρίως ρυθμισμένες σ' ό,τι αφορά «την έκταση των γνώσεων των παιδιών γι' αυτά τα θέματα», συνιστούν, ιδιαίτερο κίνδυνο για τα παιδιά τα οποία δεν διακατέχονται ακόμη επαρκώς

από το αίσθημα της αυτοπειθαρχίας και τα οποία δεν έχουν ακόμα διδαχτεί «πώς η ντροπή μετασχηματίζεται σε ένα σύνολο ηθικών κατευθυντήριων οδηγιών» (ό.π., σελ. 143). Κάτω από αυτό το πρίσμα, η τηλεόραση επιτελεί καθοριστικό ρόλο στην απώλεια της εξουσίας των ενηλίκων και στην αρνητική κοινωνικοποίηση των παιδιών, καθώς απαμβλύνεται και απομυθοποιείται η ιδέα της ντροπής (ως μέσο κοινωνικού ελέγχου ή διαφοροποίησης ρόλων σε μια κοινωνία) με αποτέλεσμα να «αντιμετωπίζουμε το διαρκή κίνδυνο να κυριαρχηθούμε από τη βαρβαρότητα, να κατανηθούμε από τη βία, την ασυδοσία, το ένστικτο, τον εγωισμό» (ό.π. σελ. 146).

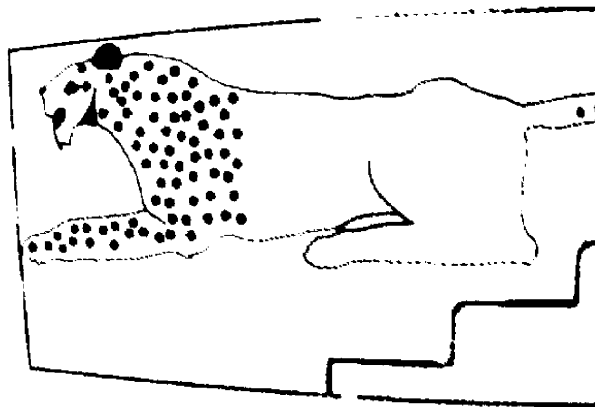
Παρ' όλο που δεν είναι όλες οι προσεγγίσεις των επιδράσεων τόσο αρνητικές, ούτε υπερασπίζονται ρητά το πειθαρχικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης, κοινό τους χαρακτηριστικό είναι η αντίληψη για την παιδική ηλικία, τη σχέση ενηλίκων και παιδιών και τη διαδικασία κοινωνικοποίησης. Αν και έχει προ πολλού διατυπωθεί ένας «νέος» κοινωνιολογικός λόγος σχετικά με την παιδική ηλικία, μέσω κυρίως της διατύπωσης μιας κριτικής των κλασικών θεωριών κοινωνικοποίησης και της μετατόπισης από τη φυσική στην κοινωνική θεώρηση της παιδικής ηλικίας³², τα παιδιά τηλεθεατές, πέρα από τις κατά φύλο, ηλικία και κοινωνική προέλευση ταξινομήσεις, θεωρείται ότι διαθέτουν πολύ συχνά συγκεκριμένα διαχρονικά και διαπολιτισμικά χαρακτηριστικά που τα διαφοροποιούν από τους ενηλίκους (σύγχυση μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας, αδυναμία κριτικής ή αφαιρετικής σκέψης, ανωριμότητα, αυθορμητισμός, ζωτικότητα, υπερκινητικότητα, ανάγκη προσκόλλησης σε πρότυπα, μιμητισμός κλπ). Στην πραγματικότητα, οι αντιλήψεις για την επίδραση της τηλεόρασης στα παιδιά αποτελούν εκδοχή ενός «παιδαγωγικού» λόγου ο οποίος θεμελιώνεται στην κοινωνική κατασκευή του παιδιού ως ευάλωτου, αδύναμου και εξαρτημένου, γεγονός που συγκροτεί και τις αντίστοιχες «παιδαγωγικές» πρακτικές της προστασίας, της καθοδήγησης και του ελέγχου³³. Κάτω από αυτήν τη σκοπιά, διατυπώνεται μια σειρά από «απαιτήσεις» προς τους μείζονες κοινωνικοποιητικούς φορείς (οικογένεια, σχολείο, ΜΜΕ) και το κράτος, που αφορά την ανάγκη ποσοτικού και ποιοτικού ελέγχου και ρύθμισης της τηλεθέασης από τους γονείς, την τηλεοπτική αγωγή των παιδιών από το σχολείο και την οικογένεια και την απαίτηση προς το τηλεοπτικό περιβάλλον να σέβεται τις διατάξεις του Κώδικα Δεοντολογίας Προγραμμάτων, την Τηλεοπτική Κοινωνική Οδηγία ως προς την προστασία της παιδικής ηλικίας και τη σηματοδότηση των τηλεοπτικών εκπομπών ως προς την ακαταλληλότητά τους.

Οι «απαιτήσεις» αυτές είναι δηλωτικές της κοσμοαντίληψης και του συστήματος αξιών που θεμελιώνουν αυτήν την κατηγορία κοινωνιολογικών ερευνών για τα

MME και κυρίως για την τηλεόραση και μας δίνουν πολύτιμα στοιχεία για τη σύνδεση του «λόγου της βίας στα MME» με «το λόγο περί βίας στα MME». Αυτό κυρίως που αποσαφηνίζεται είναι ότι ο επιστημονικός λόγος περί τηλεοπτικής βίας και των επιδράσεών της, στη διαπλοκή του με τη δημόσια συζήτηση, τις παιδαγωγικές θεωρίες και τις πολιτικές προστασίας της παιδικής ηλικίας, αποτελεί μέρος της διαλεκτικής διαδι-

εργαλεία, και απ' την άλλη να συνεχίζουν να παράγουν το λόγο της «αλήθειας» γύρω από ένα «μείζον κοινωνικό πρόβλημα» τροφοδοτώντας τους κοινωνικούς θεσμούς και τις κοινωνικές πρακτικές με επιστημονική εγκυρότητα.

Αυτό με οδήγησε στο συμπέρασμα ότι στην πραγματικότητα οι έρευνες αυτές αποτελούν μορφές λόγου των οποίων η σκοπιμότητα και λειτουργία δεν εί-

Εικόνα 40R. Ντιντ...

κάσιας παραγωγής και εδραίωσης ενός συναινετικού πλαισίου πεπειθήσεων και ιδεών για την κοινωνική τάξη πραγμάτων όπου το ευρύτερο πρόταγμα της νομιμοποίησης ενός πολύ συγκεκριμένου μη βίαιου κοινωνικού προτύπου παίζει καθοριστικό ρόλο.

4. Συμπεράσματα

Όπως έχω ήδη πει, οι αναλύσεις στις οποίες αναφέρθηκα, είτε λόγω ξεπερασμένων είτε μη επαληθεύσιμων θεωρητικών υποθέσεων, στα πλαίσια της κοινωνιολογικής θεωρίας και έρευνας, έχουν πάψει προ πολλού να κυριαρχούν. Όμως, εξακολουθούν να αποτελούν τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία των ερευνητών που τροφοδοτούν με στοιχεία ένα πλήθος μη κυβερνητικών οργανώσεων ή/και κρατικών φορέων και συντελούν στη διαμόρφωση των περισσότερων κρατικών πολιτικών. Επιπλέον, όπως καταφαίνεται από την ανάλυση του αθηναϊκού Τύπου της τελευταίας δεκαετίας, συντελούν καθοριστικά στη διαμόρφωση της δημόσιας συζήτησης για το ρόλο των MME. Έτσι, βρισκόμαστε μπροστά στο παράδοξο, απ' τη μια τα επιδραστικά μοντέλα σε συνδυασμό με τις κλασικές αναλύσεις περιεχομένου να έχουν φθαρεί ως αναλυτικά

και μόνο αυτή που δηλώνεται. Δεν παράγουν δηλαδή μόνο γνώση γύρω από ένα «πραγματικό κοινωνικό πρόβλημα», όσο συμβάλλουν στη συγκρότηση αλλά και διαχείριση του ίδιου του προβλήματος. Αυτό γίνεται με τρεις κυρίως τρόπους:

- Καταρχάς, ορίζουν το αντικείμενο «βία», με την έννοια ότι απομονώνουν τις οπτικές εικόνες μιας πολύ συγκεκριμένης μορφής βίας ανάγοντάς την στη «βία» των σύγχρονων κοινωνιών και στην αναπαράστασή της από τα MME,
- Δεύτερον, δίνουν σχήμα και μορφή αλλά ταυτόχρονα ενισχύουν, μέσω, έστω αμφισβητήσιμων, εμπειρικών δεδομένων, το φόβο, την αποστροφή και την απέχθεια που προκαλεί η βία της κινούμενης εικόνας σε ένα μεγάλο ποσοστό των τηλεθεατών,
- Τρίτον, διατυπώνουν μια «απαίτηση» προς τους μείζονες κοινωνικοποιητικούς φορείς (οικογένεια, σχολείο, MME) και το κράτος. Πιο συγκεκριμένα, προσανατολίζουν τη διαπαιδαγωγική λειτουργία της οικογένειας και του σχολείου προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση και εγείρουν αξιώσεις «ελέγχου» του τηλεοπτικού προγράμματος και των ηλεκτρονικών μέσων γενικότερα, στο όνομα της προστασίας της παιδικής ηλικίας και της διατήρησης της «κοινωνικής συνοχής».

Σε γενικότερο επίπεδο, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο επιστημονικός αυτός λόγος, στη συνάρθρωσή του με τις διάφορες λειτουργίες και πρακτικές των κρατικών και μη κρατικών φορέων, αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου συστήματος «μηχανισμών» διαχείρισης³⁴ της δομικής αντίφασης μεταξύ της ύπαρξης μιας πληθώρας «βίαιων» και «αντικοινωνικών» νοημάτων και απεικονίσεων σ' όλες τις μορφές προϊόντων των ΜΜΕ (αλλά και της καλλιτεχνικής έκφρασης, της «υψηλής» τέχνης κλπ) και του πολιτικού προτάγματος της συγκρότησης «εξημερωμένων», «πολιτισμένων» και αυτοπειθαρχούμενων υποκειμένων³⁵. Με φουκωικούς όρους, ο λόγος περί βίας των ΜΜΕ, διαπλεκόμενος άρρηκτα με μείζονες μηχανισμούς και τεχνολογίες εξουσίας, αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης θεωρητικής/ «θεραπευτικής» προβληματικής η οποία, «εξουδετερώνοντας» τα δομικά κοινωνικά προβλήματα, θέτει ως κεντρικό πολιτικό στόχο τη «θετική» κοινωνικοποίηση των παιδιών (δηλαδή την εδραίωση του μη βίαιου κοινωνικού προτύπου) και την αποκατάσταση της «κοινωνικής συνοχής». Υπ' αυτήν την έννοια, το εγχείρημα των σχετικών ερευνών διαμορφώνεται καθοριστικά από ένα κανονιστικό εγχείρημα και συνεπάγεται την παγίδευσή τους σε μια συνεχή αναζήτηση και επεξεργασία ηθικών συνταγών³⁶.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το άρθρο αυτό, σε συνοπτική μορφή, έχει ανακοινωθεί στο 2ο Διεθνές Συνέδριο Κοινωνιολογίας στη Θεσσαλονίκη το Νοέμβριο του 2002.
2. Foucault, M., *Επιτήρηση και Τιμωρία. Η Γένεση της Φυλακής*, Αθήνα, Ράππας, 1989, Deleuze, G., *Η Κοινωνία του Ελέγχου*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2001.
3. Βλ. ενδεικτικά, Elias, N., *Η Εξέλιξη του Πολιτισμού. Κοινωνιογενετικές και Ψυχογενετικές Έρευνες*, Αθήνα, Νεφέλη, τόμοι I, II, 1997, Elias, N., Dunning, E. *Αθλητισμός και Ελεύθερος Χρόνος στην Εξέλιξη του Πολιτισμού*, Αθήνα, Δρομέας, 1998, Vovelle, M., *Ο Θάνατος στη Δύση. Από το 1300 έως τις Μέρες μας*, τόμοι I, II, Αθήνα, Νεφέλη, 2000, Aries, P., *Ο Άνθρωπος Ενώπιον του Θανάτου, I: Η Εποχή των Κοιμωμένων*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1997, Aries, P., *Ο Άνθρωπος Ενώπιον του Θανάτου, II: Ο Εξαγριωμένος Θάνατος*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 1999, Vigarello, G., *Το Καθαρό και το Βρώμικο. Η Σωματική Υγιεινή από το Μεσαίωνα ως Σήμερα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2000.
4. Στη κατηγορία αυτή η προσοχή στρέφεται στα ζητήματα που αφορούν την κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας και τη συγκρότηση των εγκληματικών στερεοτύπων και των κυρίαρχων ιδεολογιών για το έγκλημα και την εγκληματικότητα. Αυτές οι μελέτες, πολύ συχνά εξετάζουν ταυτόχρονα τα ζητήματα που άπτονται των διαδικασιών πρόσληψης του νοήματος του περιεχομένου των μηνυμάτων, άλλοτε δίνοντας προτεραιότητα στην εξουσία των ΜΜΕ και άλλοτε στη διαπραγματευτική δύναμη των διάφορων κατηγοριών κοινού.
5. Βλ. Παπαθανασόπουλος, Σ., *Η Δύναμη της Τηλεόρασης*,

Αθήνα, Καστανιώτης, 1997, σελ. 365-409 και Παπαθανασόπουλος, Σ. *Η βία στην ελληνική τηλεόραση*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1999. Από τις πιο πρόσφατες και μακροχρόνιες έρευνες εθνικής εμβέλειας είναι αυτή που πραγματοποιήθηκε τρεις συνεχείς χρονιές στα μέσα της δεκαετίας του 1990 από ερευνητές τεσσάρων αμερικανικών πανεπιστημίων, με χρηματοδότηση του National Cable Television Association (NTCA) και η οποία αφορούσε δείγμα προγραμμάτων από 23 κανάλια της αμερικανικής τηλεόρασης. Βλ. Center for Communication and Social Policy, *National Television Violence Study, Volume 1, 2, 3*, Thousand Oaks, Sage, 1996, 1997, 1998.

6. Πέρα από το βασικό αυτό ορισμό της βίας, δεδομένης της υπόθεσης ότι «δεν ενέχουν όλες οι μορφές βίας τον ίδιο βαθμό κινδύνου για τους τηλεθεατές» εξετάζονται ορισμένες δευτερεύουσες συναρθρώσεις: η σοβαρότητα της βίας (κοντινά ή μακρινά πλάνα, έκδηλη βία με αιμορραγία, ακρωτηριασμό, βίαιο θάνατο κλπ), ο χαρακτήρας και τα χαρακτηριστικά των ατόμων που εμπλέκονται σε πράξεις βίας (πρωταγωνιστές ή δευτερεύοντες χαρακτήρες, εθνικότητα, ηλικία, φύλο, φυλή, γοητεία δράστη ή θύματος κλπ), το είδος και η μορφή των βίαιων σκηνών (συμπλοκές, δολοφονίες, σωματικές βλάβες, βιασμοί, εμπρησμοί, ληστείες), οι τρόποι και τα μέσα (στερεοτυπία, σαδισμός, χρήση όπλων, φυσική δύναμη, εξαιρετικές περιστάσεις), η αιτιολογία ή τα κίνητρα της χρήσης βίας (νομιμοποιημένη ή μη νομιμοποιημένη χρήση, αυτοάμυνα, προστασία αγαπημένου, η βία ως αυτοσκοπός, ανατιολόγητη κλπ) και τέλος οι συνέπειες της βίας (τιμωρία, ατιμωρησία, τραυματισμός, θάνατος, αίσιο τέλος κλπ). Βλ. ενδεικτικά, Center for Communication and Social Policy, *όπ. τόμος III*, σελ. 7, Lometti, G.E. "The measurement of televised violence", *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, vol. 39/2, 1995, σελ. 292-295, Kunkel et al. "Measuring television violence: The importance of context", *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, vol. 39/2, 1995, σελ. 284-291.
7. Κονδύλης, Π., *Θεωρία του Πολέμου*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1999, σελ. 172.
8. Benjamin, W., *Για μία Κριτική της Βίας*, Αθήνα, Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2002.
9. Είναι αλήθεια, ότι το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως σ' ό,τι στο περιεχόμενο των ΜΜΕ, κυριαρχεί κατά κανόνα η ατομοκεντρική θεώρηση για την οργάνωση της κοινωνίας, τις κοινωνικές σχέσεις και την ανθρώπινη δράση. Βλ. Κωνσταντινίδου, Χ. *Η Αναπαράσταση του Κατά Φύλο Καταμερισμού της Εργασίας στον Ημερήσιο Αθηναϊκό Τύπο Μαζικής Κυκλοφορίας*, διδακτορική διατριβή, Πάντειον Πανεπιστήμιο, 1998. Ακριβώς γι' αυτό, η κυριαρχία της εικόνας της ατομικής βίας θα έπρεπε να αποτελεί το επίκεντρο του θεωρητικού και ερευνητικού προβληματισμού και να τεθεί υπό εξονυχιστική ανάλυση και όχι ένα σύστημα εικόνων που πρέπει να καταγραφεί ποσοτικά.
10. Παπαθανασόπουλος, Σ., 1999, *όπ.*, σελ. 46.
11. Mondzain, M. – J., *L'Image peut-elle tuer?*, Paris, Bayard Centurion, 2002, σελ. 22.
12. Bandura, A. "Social learning theory of aggression", στο *Communication*, vol. 28, 1978, σελ. 12-29, Bandura, A. *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*, Eaglewood Cliffs, New Jersey, Prentice – Hall, 1986. Για αναλυτική παρουσίαση των

- σχετικών προσεγγίσεων στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, βλ. Βουϊδάσκης, Β. *Η Τηλεοπτική Βία και Επιθετικότητα και οι Επιδράσεις τους στα Παιδιά και στους Νέους*, Αθήνα, Μ.Π. Γρηγόρης, 1992, σελ. 29-74, Παπαθανασόπουλος, Σ. 1997, ό.π., σελ. 335-341 και Λαμπροπούλου, Ε. *Η Κατασκευή της Κοινωνικής Πραγματικότητας και τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας. Η περίπτωση της Βίας και της Εγκληματικότητας*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σελ. 63-82.
13. Το συμπεριφορικό σχήμα «ερέθισμα – αντίδραση» που βασίζεται στη κοινωνική γνωστική μαθησιακή θεωρία του Α. Bandura έχει συμβάλει, εξάλλου, στη διαμόρφωση, α) της προσέγγισης της συναισθηματικής διέγερσης (εκμάθηση σχεδίων δράσης και πρόκληση βραχυπρόθεσμης επιθετικής ετοιμότητας που μπορεί να οδηγήσουν σε επιθετική συμπεριφορά λόγω ματαιώσης ή ηθικής νομιμοποίησης), β) της προσέγγισης της μίμησης μέσω υποβολής σε αυτοκτονία ή ανθρωποκτονία και γ) της προσέγγισης του εθισμού και της απευαισθητοποίησης (εξουδετέρωση των συναισθηματικών και διανοητικών αντιδράσεων του κοινού που φυσικοποιεί την ύπαρξη βίας, άμβλυνση των αντιδράσεων, απάθεια και αδιαφορία στην πραγματική βία, διάβρωση των συνειδήσεων.
 14. Gerbner, G., Gross, L., «Living with television: The violence profile», *Journal of Communication*, 26(2), 1976, 172-199, Gerbner, G., et al., «One more time: an analysis of the CBS Final comments on the violence profile», *Journal of Broadcasting*, 21, 1977, 297-303, Gerbner, G., et al., «The “mainstreaming” of America: Violence Profile No. 11», *Journal of Communication*, 30, 1980, 10-29, Gerbner, G., et al., «A curious journey into a scary world of Paul Hirsch», *Communication Research*, 8, 1981, 39-72, Gerbner, G., et al., «Final reply to Hirsch», *Communication Research*, 8, 1981, 259-280, Gerbner, G., «Epilogue: Advancing on the path of righteousness (maybe)», στο N. Signorielli, M. Morgan (eds), *Cultivation analysis: New directions in media effects research*, Newbury Park, CA: Sage, 1990, σελ. 249-262, Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., Signorielli, N. «Growing up with television: The cultivation perspective», στο Bryant, J., Zillman, D. (eds.) *Media Effects: Advances in Theory and Research*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1994, σελ. 17-41.
 15. Κυριαζή, Ν. *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*, Αθήνα, Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις, 1998, σελ. 154.
 16. Βλ. ενδεικτικά την αντιπαράθεση των δύο απόψεων στο Wurtzel, A. et al. “Researching television violence”, *Society*, vol. 21/6, Σεπτ. – Οκτ., 1984, σελ. 22-30. Βλ. επίσης τα αντικρουόμενα συμπεράσματα των Belson, W.A. *Television and the Adolescent Boy*, Westmead, Farnborough, Hampshire, Saxon House, 1978, και Murdock, G., McCron, R. “Television and teenage violence”, *New Society*, vol. 46, Δεκ, 1978, σελ. 632-633 σχετικά με την επίδραση της τηλεοπτικής βίας στα αγόρια.
 17. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτήν η τηλεοπτική βία δεν ασκεί καμία επίδραση ούτε έχει τη δυνατότητα να προκαλέσει μεταβολές στη συμπεριφορά των ατόμων. Η επιχειρηματολογία της στηρίζεται κυρίως στην κριτική των μεθόδων και των διάφορων εφαρμογών τους, αμφισβητώντας κυρίως την εγκυρότητα των πορισμάτων των εργαστηριακών πειραμάτων και τη δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων τους στην κοινωνική πραγματικότητα.
 18. Σύμφωνα με τη θεωρία της κάθαρσης, η οποία προέρχεται από την αριστοτελική άποψη για την τραγωδία, η προβολή της βίας στην τηλεόραση, όπως και η παρακολούθηση αθλητικών εκδηλώσεων πχ, παίζουν για τους θεατές εκτονωτικό ρόλο που απομακρύνει την πραγματική επιθετικότητα και την πραγματική βία από την καθημερινή ζωή. Η πιο γνωστή έρευνα είναι αυτή των Feshbach, S., Singer, R.D. *Television and Aggression. An Experimental Field Study*, San Francisco, Jossey – Bass, Inc, 1971.
 19. Οι «μετα-αναλύσεις» είναι ενδελεχείς επισκοπήσεις των πορισμάτων των υπαρχουσών εμπειρικών εργασιών. Οι Anderson, S.F. «TV Violence and Viewer Aggression: A Cumulation of Study Results, 1956-1976», *Public Opinion Quarterly*, vol. 41/3, 1977, σελ. 314-331, Paik, H., *The effects of television violence on aggressive behavior: A meta – analysis*, U.M.I., Ann Arbor Mich, 1991, και Paik, H., Comstock, G. “The effects of television violence on antisocial behavior: a meta – analysis”, *Communication Research*, vol. 21, 1994, σελ. 516-546, πχ, συγκέντρωσαν ένα πλήθος σχετικών ερευνών προκειμένου να καταλήξουν σ’ ένα τελικό συμπέρασμα ως προς την επίδραση της βίας της τηλεόρασης στα παιδιά.
 20. Σ’ αντίθετα συμπεράσματα καταλήγουν οι Kaplan, R., Singer, R., “Television violence and viewer aggression: A reexamination of the evidence”, *Journal of Social Issues*, vol. 32/4, 1976, σελ. 35-70, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι από τις αναλύσεις δεν προκύπτει θετική αλλά μάλλον μηδενική συσχέτιση. Εξάλλου, σύμφωνα την επισκόπηση των Comstock, G., Strasburger, V.C. “Deceptive appearances: Television violence and aggressive behavior”, *Journal of Adolescent Health Care*, vol. 11/1, 1990, σελ. 31-44., η κριτική τηλεθέαση, η γονική αποδοκιμασία της τηλεοπτικής βίας και η τηλεοπτική αγωγή που παρέχει το εκπαιδευτικό σύστημα ανατρέπουν αυτόν το θετικό συσχετισμό. Βλ. επίσης, Palermo, G. “Adolescent criminal behavior is TV violence on of the culprits?”, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, vol. 39/1, 1995, σελ. 11-22, Lynn, R., et al., “Television violence and aggression: a genotype – environment correlation and interaction theory”, *Social Behavior and Personality*, vol. 17/2, 1989, σελ. 143-164, Messner, S. “Television violence and violent crime: An aggregate analysis”, *Social Problems*, vol. 33/3, 1986, σελ. 218-235.
 21. Για κριτική στην προσέγγιση του Gerbner σχετικά με την πολιτισμική επίδραση των στάσεων των τηλεθεατών, μεταξύ άλλων, βλ. Hirsch, P. «The “scary world” of the non-viewer and other anomalies: A reanalysis of Gerbner et al.’s findings of cultivation analysis», *Communication Research*, 7, 1980, σελ. 403-456, Hirsch, P. “On not learning from one’s own mistakes” A reanalysis of Gerbner et al.’s findings of cultivation analysis”, *Communication Research*, 8, 1981, σελ. 3-37, Hirsch, P. “Distinguishing good speculation from bad theory: Rejoinder to Gerbner, et al.”, *Communication Research*, 8, 1981, σελ. 73-95, Gunter, B. “Television and perceptions of crime: The British experience”, στο Ericson, R. (ed.) *Crime and the Media*, Dartmouth, Aldershot, Hants,

- 1995, σελ. 249-271, Sparks, R. "Television, dramatization and the fear of crime", στο Ericson (ed.), όπ, σελ. 273-296 και Potter, W.J., "Cultivation theory and research: A methodological critique", *Journalism Monographs*, 147, Οκτώβριος, 1994. Μέσω της επισκόπησης της βιβλιογραφίας, καταδεικνύεται, εξάλλου συχνά, ότι υπάρχουν αντικρουόμενα συμπεράσματα εξαιτίας του διαφορετικού εννοιολογικού προσδιορισμού της βίας, του τρόπου καταμέτρησής της, της διαφοροποίησης της αρχικής παραδοχής ως προς την παθητικότητα, αδιαφορία ή ενεργητική συμμετοχή των παιδιών, των κοινωνικών συνθηκών τηλεθέασης (με παρέα ή μόνοι, με γονείς ή όχι) κλπ. Εξάλλου έχει υποστηριχτεί ότι η διαφοροποίηση του προγράμματος μπορεί να προκαλέσει διαφορετικά αποτελέσματα από τα αναμενόμενα γιατί η "πραγματική" βία των ειδήσεων προκαλεί πιο επιθετική ανταπόκριση των παιδιών από τη "μυθοπλαστική" βία. Βλ. Atkin, C. "Effects of realistic TV violence vs fictional violence on aggression", *Journalism Quarterly*, vol. 6-4, 1983, σελ. 615-621.
22. Σε σχέση με τα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά και τη διανοητική και ψυχολογική χαρακτηριστική των τηλεθεατών, το κανάλι, το είδος προγράμματος ή εκπομπής, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τηλεοπτικού κειμένου, τις συνθήκες τηλεθέασης, τις προσληπτικές διαδικασίες, την παρέμβαση του αναλυτή κλπ.
23. Giroux, H.-A. «Doing cultural studies: Youth and the challenge of pedagogy», 1999, HyperText document, <http://www.gseis.ucla.edu/courses/ed253a/Giroux/Giroux1.html>.
24. Βλ. ενδεικτικά στην ελληνική βιβλιογραφία, Παπαθανασόπουλος, όπ, 1997, σελ. 392-393 και Βουϊδάσκης, όπ, σελ. 296-297.
25. Βλ. σχετικά Williams, R. «Οι επιδράσεις και οι χρήσεις της τεχνολογίας», στο Μ. Κομνηνού, Χ. Λυριντζής (επιμ.) *Κοινωνία, Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988, σελ. 204.
26. Jensen, K. B. *The Social Semiotics of Mass Communication*, London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Publications, 1995, σελ. 8.
27. Εδώ αναφέρομαι σε μια από τις διαστάσεις των προβλημάτων του γραμμικού μοντέλου επικοινωνίας. Υπάρχουν μια σειρά από ζητήματα (σε σχέση με τις προθέσεις των μέσων, τους «παραλήπτες», το μήνυμα κλπ) που έχουν οδηγήσει στη σοβαρή αμφισβήτηση του μοντέλου αυτού (βλ. πχ Williams, ό.π., σελ. 197-200, Fiske, J. *Εισαγωγή στην Επικοινωνία*, 1992, Αθήνα, Επικοινωνία και Κουλτούρα, σελ. 51 κ.έ..
28. Η θεωρία της πολιτισμικής επίδρασης του Gerbner, δίνει μεγαλύτερο βαθμό σημασιοδοτικής ελευθερίας στους τηλεθεατές απ' ό,τι το εργαστηριακό πείραμα ή οι έρευνες κοινού. Εντούτοις, μέσω της μεθόδου της δημοσκοπήσης δεν είναι δυνατή η ανάλυση αυτής της πρακτικής ούτε η επαλήθευση της αιτιακής συσχέτισης των αντιλήψεων των τηλεθεατών με το περιεχόμενο των εκπομπών της τηλεόρασης.
29. Fish, S., *Is there a text in this class? The authority of interpretative communities*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1980. Schroder, K. «Audience semiotics, interpretative communities and the "ethnographic turn" in media research», *Media, Culture and Society*, 16 (2), 1994, σελ. 345. Βλ. λεπτομέρειες στο Κωνσταντίνου, Χ. «Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και η Παραγωγή Νοήματος. Θεωρητικές προσεγγίσεις και προοπτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, υπό δημοσίευση.
30. Thompson, J. B., *Νεωτερικότητα και Μέσα Επικοινωνίας*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1998, σελ. 79.
31. Postman, N., *The Disappearance of Childhood*, Delacorte Press, 1982. Μετάφρ. αποσπάσματος στο Μακρυνιώτη (επιμ.) *Παιδική Ηλικία*, Αθήνα, Νήσος, 1997, σελ. 131-147.
32. Μακρυνιώτη, Δ. (επιμ.) *Παιδική Ηλικία*, Αθήνα, Νήσος, 1997, σελ. 29.
33. Μακρυνιώτη, Δ. «Η υπό διαπραγματέυση (σχολική) τάξη», στο Σολομών, Ι., Κουζέλης, Γ. (επιμ.) *Πειθαρχία και Γνώση*, τοπικά α', Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, 1994, σελ. 159 κ.έ.
34. Αν και έχουν υποστηριχτεί, αρκετές φορές, λογοκριτικές πολιτικές, κυρίως από μη κυβερνητικές οργανώσεις και ομάδες πίεσης (βλ. σχετικά Gitlin, T., "Imagebusters: The hollow crusade against TV violence", *The American Prospect*, no 16, χειμώνας, 1994, κατά κανόνα δεν συζητείται η πιθανότητα αναιρέσης της «ελευθερίας» της έκφρασης ή της αγοράς. Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο αυτό, δεν τίθεται ποτέ θέμα αμφισβήτησης του κοινωνικού συστήματος και οι όποιες απαιτήσεις παρεμβάσεων αφορούν πάντα το θεσμικό/ νομοθετικό επίπεδο και τη διασφάλιση της τήρησης των σχετικών διατάξεων. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε λοιπόν ότι στοχεύει κυρίως στην αποκατάσταση μιας συνεκτικής εικόνας για την υπάρχουσα κοινωνική τάξη πραγμάτων. Η S. Hedenigg υποστηρίζει ότι η κριτική των ΜΜΕ απ' τη μια φαίνεται να είναι ένα τρόπος να υπερνικηθεί η απομυστικοποίηση των θρησκευτικών ταμπού του θανάτου και της σεξουαλικότητας και να διατηρηθούν οι ιστορικο-πολιτισμικά παραδομένες αξίες, ιεροτελεστίες και τα ταμπού, και, από την άλλη, [η κριτική] αναλαμβάνει δομικά λειτουργίες τιμωρίας για την προσβολή των ταμπού, δημιουργώντας σενάρια φόβου που πρέπει να προσανατολίσουν τη δράση. Σ' αυτό το πλαίσιο, τα ΜΜΕ αναπτύσσουν μέσα από μια αυτο-συλλογιστική διαδικασία μια «διορθωτική» παρέμβαση η οποία αντιδρά στην άρση των ταμπού που πραγματοποιούν τα ίδια. Βλ. «Κριτική των μαζικών μέσων στα ιστορικο-πολιτισμικά συγκείμενα της απαγόρευσης της εικόνας», στο Καίλα, Μ. κ.ά. (επιμ.) *Σύγχρονοι Παιδαγωγικοί Προβληματισμοί*, Αθήνα, Ατραπός, σελ. 145-169.
35. Elias, ό.π., 1997.
36. Jones, D., Ball, S. «Ο Michel Foucault και ο Λόγος της Εκπαίδευσης», στο Σολομών, Ι., Κουζέλης, Γ. (επιμ.) *Πειθαρχία και Γνώση*, τοπικά α', Αθήνα, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, 1994, σελ. 170.